

Структура Речника славеносрпског језика (с освртом на профил будућег корисника)

Исидора Бјелаковић
 <https://orcid.org/0000-0002-6104-5224>

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (Србија)

isidora.bjelakovic@ff.uns.ac.rs

Сажетак

Славеносрпски језик — као српски књижевнोजезички израз друге половине 18. и прве половине 19. века — представља етапу у развоју књижевног језика Срба од изузетне важности. Израдом речника овог књижевног језика попунила би се празнина у опису још једног домена развоја лексикона српских књижевних језика достандардног периода те он, у том смислу, представља један од националних приоритета. С обзиром на то да је *Речник славеносрпског језика* намењен како широј културној јавности тако и ужем научном кругу који се занима не само за питања историјске лексикологије, дериватологије, синтаксе и семантике српског (књижевног) језика него и историје књижевности и историје, у раду се представља структура *Речника* с освртом на профил потенцијалног корисника.

Кључне речи: речник славеносрпског језика, макроструктура, микроструктура, корисник.

Abstract

The Slavo-Serbian language — as the Serbian literary language of the second half of the 18th and the first half of the 19th century — represents an extraordinarily important stage in the development of the literary language of the Serbs. Compiling a dictionary of this literary language would fill the gap in the description of another domain in the development of the lexicon of Serbian literary languages in the pre-standard period and, in that sense, it represents one of the national priorities. Given that *Dictionary of the Slavo-Serbian Language* is intended for both a wider cultural public and a narrow scientific circle interested not only in issues of historical lexicology, derivatology, syntax and semantics of the Serbian (literary) language, but also in the history of literature and history, the paper represents the structure of the *Dictionary* with a focus on the profile of the potential user.

Keywords: dictionary of the Slavo-Serbian Language, macrostructure, microstructure, user.

1. Увод

Књижевнोजезички плурализам српског 18. века био је обележен, поред рускословенског и руског књижевног, присуством још једног језичког идиома необичне и интересантне структуре — *славеносрпског*. Иако је, по свему судећи, до краја 18. века он био у употреби на ширем штокавском подручју, у хронолошком и дијатопијском смислу настанак овог језичког типа није текао уједначеним темпом. Ако његову структуру дефинишемо као ону у којој истовремено коегзистирају црте из рускословенског, руског књижевног, српског народног па и српкословенског језика на свим језичким нивоима, онда његова генеза подразумева два пута, који ће се током друге половине 18. века ујединити и наставити да теку истим смером. Како новија истраживања пока-

зују, славеносрпски језик појављује се најпре у рукописним текстовима (црквено)административног профила од тридесетих година 18. века (у Јужној Угарској), односно од четрдесетих година истог века (у источнохерцеговачким областима Боке) као последица елевације народног језика међу кореспондентима од којих је позицију адресанта или адресата заузимало високо свештенство односно као наставак у постојању средњовековног мешовитог стила, при чему је српкословенски све чешће уступао место рускословенском језику (в. Бјелаковић 2019а; 2019б; 2021; 2022; Бјелаковић – Нинковић 2020). С друге стране, у духу просветитељских идеја, које снажније продиру у српску културну средину током друге половине 18. века, а подразумевају општу интеркултуралност, модернизацију, секуларизацију, европеиза-

цију и демократизацију науке и културе, одвајање школског и законодавног система од цркве, афирмацију аутора, борбу против теократског апсолутизма, жељу ка приближавању науке широј читалачкој публици (пре свега грађанству и младима), те пресудну улогу образовања у формирању личности, а тиме и друштва (в. Павић 1983; 1985; 1991; Живковић 1994; Стефановић 2009: 8–13; Иванић 2018: 140), међу не тако бројним образованим мирјанима сазрева идеја о стварању новог типа књижевног језика који ће моћи да понесе улогу инструмента ка постизању наведених циљева, језика семантички прозирнијег и структурно једноставнијег од рускословенског — славеносрпског. Процес настанка овог типа књижевног језика има потпуно другачији смер у односу на онај који је регистрован у рукописним текстовима од тридесетих година 18. века. Реч је, наиме, о вернакуларизацији рускословенског језика на фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком плану (Младеновић 1989а; Ивић 1998: 129–135; Толстој 2004; Суботић 2004; 2008). Оба наведена процеса — и процес елевације народног и вернакуларизације рускословенског — имали су карактер индивидуалног, стихијског и неуједначеног, те данас о славеносрпском говоримо као о некодификованом језичком изразу, односно о хибридној творевини чију је структуру понекад веома тешко реконструирати. Славеносрпски језик временом је еволуирао и тежио ка све већем приближавању вернакулару, па су се наноси из високог стила — рускословенског и руског — везивали, пре свега, за лексички и (нешто мање) за синтаксички план. Оваква посрбљена књижевнојезичка структура живела је међу бројним српским ствараоцима крајем 18. и током прве половине 19. века (па и касније) и у науци је позната под различитим именима: *доситејевски тип језика* (Ивић 1990); *нижи слој славеносрпског* (Грицкат 1987: 112); *народни језик 18. и 19. века* (Младеновић 1969; Унбегаун 1995: 71) и др. Носиоци наведених књижевнојезичких поставки, уз свесно ослањање на српски градски говорни варијетет и истовремени либералан однос према лексичким славенизмима, представљали су стуб интелектуалног живота међу Србима све до победе вуковских начела средином 19. века.

Имајући наведено у виду, важним се чини још једном нагласити чињеницу да славеносрпски језик (обухватајући и доситејевски тип језика) није захватао искључиво подручје војвођанског поддијалекта шумадијско-војвођанског дијалекта, како је у литератури често наглашавано (в. нпр. Младеновић 1989б: 141). Напротив, он је био у употреби на далеко ширем штокавском подручју и његова генеза и дијатопијска разуђеност представља изузетно комплексно питање, које у србистици тек треба да буде у потпуности расветљено.

2. Речник славеносрпског језика

Након победе вуковских књижевнојезичких поставки предстандардна епоха српског књижевног језика често је неправедно запостављана, а данашњем је читаоцу у великој мери непозната не само богата продукција настала на славеносрпском језику него и лексикон ове епохе (богат како оним лексемама које и данас живе у српском језику тако и низом кованица, калкова, посрбица, славенизама, славеносрбизама, посуђеница и необичних синтагматских спојева) који је остао изван главног тока развоја лексичког система након Вукове победе, често непрепознатљиве семантике и необичне структуре, најпре маргинализован, па потиснут и, коначно, заборављен. Регистровањем грађе и израдом речника славеносрпског језика ова богата лексичка ризница постала би доступнија како ужој научној популацији тако и широј читалачкој публици, чиме би била омогућена не само нова истраживања из области историјске лексикологије и дериватологије него и лакша интерпретација и рецепција бројних дела наше културне прошлости.

Почетком осамдесетих година 20. века међу историчарима језика сазрева идеја о томе да је један од националних приоритета управо израда речника славеносрпског језика. Већ 1981. године она и добија своје отелотворење, у пројекту започетом под окриљем Матице српске, чији је руководилац био А. Младеновић. Након његовог одласка са животне сцене бива формиран нов пројектни тим (2012), који је активан и данас, а чине га професори и сарадници универзитета у Новом Саду, Београду, Нишу и Бечу. Током прве фазе рада (до 2012) грађа је обрађивана традиционалном лексикографском методом да би од 2014. године, променом структуре пројектног тима, она била замењена електронском (применом софтвера израђеног за потребе овог пројекта). Као резултат рада новог тима објављена је 2017. огледна свеска *Речника славеносрпског језика* (ОС).

3. Структура речника славеносрпског језика и профил будућег корисника

Као збирка пописаних лексичких јединица посвећених у писаним изворима једне од епоха у историјском развоју српског књижевног језика, речник славеносрпског језика припада групи историјских речника. Према основним постулатима практичне историјске лексикографије, под идеалним историјским речником подразумева се онај у којем је омогућено праћење развоја одређене лексеме од њених примарних семантичких вредности и најстаријих потврда, уз уочавање следећих параметара: (1) дијакренијског, дијатопијског и жанровског раслојавања (у структурном, семантичком и функционалном смислу),

(2) колокабилности и идиоматизације, (3) етимологије, (4) деривације, (5) морфосинтаксичких особина, (6) стилистичких карактеристика, (7) синонимије и антонимије, при чему би требало нагласити да је готово немогуће остварити све наведене захтеве, те да речник треба да представља оптималан баланс између теоријских захтева и реалних могућности (MERKIN 2003: 90). Поред наведених параметара, једно од основних питања које треба поставити пре конципирања било ког речника јесте питање његове сврхе, тј. функционалности (HARTMANN 2005: 196). У том смислу, узимајући у обзир наведене квалитете, а не губећи из вида профил будућих корисника — представника не само стручне јавности него и ширег круга заинтересованих појединаца нефилолошког профила¹ — *Речник славеносрпског језика* (у даљем тексту: *Речник*) замишљен је као општи једнојезични (или хибридни)² речник, а наведена одлука утицала је на конципирање одређених сегмената макро- и микроструктуре, чему су посвећени наредни одељци.

3.1. Макроструктура речника

У овоме одељку разматрају се макроструктурни елементи *Речника*, пре свега корпус на којем је *Речник* заснован (поделељак 3.1.1) и начин на који су одабране одреднице (3.1.2).

3.1.1. Корпус. Иако је у ОС обухваћена продукција од 1748. до 1850. године, доња граница је, због резултата новијих истраживања (в. БЈЕЛАКОВИЋ 2019а; 2019б), померена на тридесете године 18. века, када је регистрована најстарија употреба овог језика. Горња се пак везује за 1867. г. како би се у потпуности заокружио предстандардни период српског књижевног језика будући да се од 1868. говори о српском језичком стандарду. Поред тога, полазећи од поставке да се репрезентативност речника може остварити једино заступљеношћу свих жанрова, корпус за израду речника славеносрпског језика подразумева дела различитих профила: књижевноуметничког, научног (научно-популарног), пословноправног, новинског. Једино на овај начин може се добити објективна слика лексичког богатства славеносрпског језика, што ће будућем кориснику омогућити увид у лексичка раслојавања, коегзистенцију и конкуренцију форми

¹ „*Речник славеносрпског језика* намењен [је] како широј културној јавности тако и уском кругу стручњака који се занимају за питања историјске лексикологије, дериватологије, па и синтаксе и семантике, којима ће на тај начин бити омогућено да прате развој лексикона и језика у погледу његове структуре и семантичког потенцијала забележених лексема” (ОС 2017: 19).

² Пошто речник славеносрпског језика представља својеврсну комбинацију два или више типова речника, могао би се назвати хибридни (в. HARTMANN 2005: 193–209). Више о квалификавању речника славеносрпског језика као хибридног в. у БЈЕЛАКОВИЋ (2018: 245–249).

с обзиром на врсту текста, лакшу рецепцију најразличитијих садржаја и др.

3.1.2. Одабир одредница. *Речник* је замишљен као врста потпуног речника, у којем ће бити забележена сва лексичка грађа анализираних докумената осим ономастикона. Регистровањем целокупног лексичког фонда славеносрпског доба корисник ће моћи да добије јасну представу о односу наслеђа и иновација, тј. о односу оног домена лексике који је живео и до 18. века и неологизама, чиме ће (након израде речника српског језика од 12. до 18. века³) моћи да стекне потпун увид у лексички (дис)континуитет између српског средњовековља и стандардног доба. Славеносрпска епоха веома је важна за културну историју српског народа јер представља период у којем долази до снажног таласа интелектуализације и европеизације горњег лексичког слоја — који је често (у истој или делимично измењеној форми) и данас део активног лексикона. У том смислу, бележењем најстаријих потврда бројних интернационализама читалац може да стекне јасну представу о инфлусивним процесима у лексикону Срба у 18. и 19. веку. Поред тога, потпуном ексцерпцијом грађе корисници речника могу да добију драгоцене информације о коегзистенцији, на пример, речи домаћег порекла и позајмљенице / славенизма / хибрида, њиховој конкуренцији, стилској маркираности, пуристичким ставовима и сл.

3.2. Микроструктура речника

Овај одељак приказује микроструктурне елементе *Речника*, и то структуру речничког чланка (3.2.1), структуру и поредак одредница (3.2.2), статус вишечланих лексичких јединица (3.2.3), граfiјски израз (3.2.4), дефиницију значења одреднице (3.2.5), потврде (3.2.6) и синонимски низ (3.2.7).

3.2.1. Структура речничког чланка. Речнички чланак *Речника* подразумева следеће елементе: (1) одредницу, (2) основни граматички податак, (3) етимологију, (4) граfiјски израз, (5) дефиницију, (6) потврду, (7) вишечлане лексичке јединице и изразе (под ознаком Изр.), (8) потврду из других речника српског језика, што се може представити и на следећи начин:

одредница граматички податак. порекло. <граfiјски израз> *дефиниција*. потврда (иницијали аутора година: страница).

Изр. вишечлане лексичке јединице и изрази.
Потврда у другим речницима (РМС, РСАНУ и сл.)

Извод 1. Структура речничког чланка.

Будући да предмет једног речника није само лексика, него језик уопште (HAUSMANN – WIEGAND 2003: 210), изостанак података о деривацији и морфосинтаксич-

³ Пројекат израде наведеног речника реализује се под окриљем Матице српске.

ким особинама обрађених лексема на први поглед може да изненади корисника⁴. Међутим, за овакву одлуку постоји објашњење, које у извесној мери има везе са статусом будућег читаоца. Славеносрпски језик био је, наиме, некодификован језички израз и навођењем свих морфосинтаксичких карактеристика и деривационог потенцијала обрађених лексема, праћених готово редовно дублетима, триплетима па и вишеструкостима, лексикографски чланак би се у великој мери оптеретио, а обрада би истовремено постала компликованија. На тај начин, речник би добио квалитет преобимног, непрегледног и нефункционалног. Поред тога, уобичајени граматички податак који се наводи у речницима савременог српског језика (нпр. за именице – ген. једн., за глаголе – 1. л. једн. презента) не би била довољно информативна јер не би подразумевала и поуздану антиципацију комплетне парадигме дате лексеме, често варијабилне и идиосинкразијске. Слично објашњење може бити наведено и у вези са одсуством података о деривацији у *Речнику*.

3.2.2. *Структура и поредак одредница.* Будући да су текстови корпуса за израду *Речника* писани традиционалном неререформисаном ћирилицом и црквеном и грађанског типа, уз то и некодификованим правописом, постојала су два могућа модела за навођење одреднице — у оригиналу и транскрибовано. Одабрано је друго решење, те су одреднице транскрибоване и уређене према савременој азбуци српског језика како би се због алфабетског и ортографског плурализма (1) избегли потенцијални лексикографски проблеми (нпр. навођење свих граfiјских израза једне лексеме или реконструкција граfiјског облика оне форме која нија потврђена у основном облику) и (2) олакшало претраживање и омогућила лакша оријентација у речнику. На овај се начин постиже већа приступачност читаоцима, те израженија прозирност и транспарентност забележене грађе⁵. С друге стране, одабиром првог модела и навођењем одредница у аутентичном лику отежало би се проналажење оних лексема које почињу једном од оних традиционалних графема које више нису део савременог алфабета (нпр. щастливъ, эдовитъ, ямачно, ѿще и сл.) јер би тада њихов редослед пратио поредак старог граfiјског система. Коначно, због некодификованог правописа поједине лексеме морале би бити различито позициониране у речнику (нпр.

⁴ Граматички податак у овом речнику подразумева само основне податке о граматичкој категорији, на пример о роду именица (*м, ж, с*), броју (*јг., мн.*), глаголском виду и сл.

⁵ Одабиром транскрипције као модела за навођење одреднице корисник, међутим, није ускраћен за податак о изворном графичком лику дате лексеме. Она је регистрована на два места: 1. у оквиру ортографских заграда, након податка о етимологији и 2. приликом навођења потврде дате лексеме.

ербо, эрбо, ербо; счастье, счастье и сл.), уз низ упућивачких чланака.

Одлука о транскрипцији наметнула је, међутим, нова питања — могућност различитог рашчитавања појединих графема и опредељивање за једну или више фонолошких интерпретација. Истовремено, отворило се и питање статуса засебне одреднице и варијанте. Оне лексеме код којих је могућа различита фонолошка интерпретација појединих графема, узрокована некодификованим правописом 18. и 19. века, односно оне код којих је реконструкција једног фонолошког лика била готово немогућа с потпуном сигурношћу — добијале су статус варијанте, при чему је једна лексема постајала главна одредница, а за остале су креирани упућивачки чланци (нпр. *жертѣва* / *жртѣва* за <жертва> (в. пример доле); *оѣшчестѣво* / *оѣшчѣстѣво* за <общество>; *добродѣѣтељ* / *добродѣтељ* за <добродѣтель>; и сл.). На овај начин кориснику је омогућено лакше лоцирање лексеме у речнику без обзира на начин на који је она фонолошки реконструисана:

жертва / жртва ж 1. а. онај који подноси сйрадања, невоље, који је изложен сйрадању, пропаси. – ...зашто си се Турчина горе него змије бояла, да му сад' жертва будеш? (ЈСП 1827: 11);

б. лице које нишито појађа, уништава. – ...зато ли си ме жалостну неговала, да предмет и жертва порока будем? (ЈСП 18306: 16);

2. *добровольно одрицање, несебично давање, деловање у корист некоїа или нечеїа; оно чеїа се одриче неко у корист другоїа. — ЖЕРТВА.* Старїи Христїани приношаху Богу срда своя, любовь свою на *жертву*, а садашнїи вешаю сребрна срда на олтарь, и мислу се тїмь Бога подмитити, дабы оть ныхъ любовь не искао (ММ 1712: 13); *Жертва* юа Матице Сербске, коя подлинику свомъ у свему соотвѣтствуете, увѣренъ самъ, да ће не само свакомъ Сербину – свакомъ велимъ правомъ родолюбивомъ Сербину – мила прїятна и угодна быти, но и кодъ позднїегъ потомства, да ће сторичну цѣну и уваженїе наїи, и на нїовымъ духовма такова чинити впечатлѣнїя, коя ће се съ наиблагодатнїимъ ожиданїяма увѣнчати (ГМ 1831: Предсловіе).

BM – П; РМС; РСАНУ.

жртва в. жертва.

Извод 2. Приказ речничког чланка за одредницу жерѣва / жрѣва.

Поред тога, поједине лексеме у категоријама или формама нетипичним за структуру стандардног српског језика добијале су статус засебних одредница (нпр. партиципи, компаративне и суперлативне форме и сл.). Овом решењу прибегло се како би се остварила већа функционалност речника и омогућила боља оријентација корисницима нефилолошког профила. Наведени су статус, на пример, добијали партиципи јер их је понекад, без филолошког предзнања, тешко довести у везу с глаголом од којег су изведени. Поред тога, њихова семантика веома је разубуђена — од кондензатора различитих синтаксичких структура до придевског значења, удаљеног од основне семан-

тике глагола од којег су изведени, па њихова обрада у оквиру глаголске одреднице не би била довољно информативна корисницима нефилолошког профила. Наредни примери то најбоље илуструју:

имушчи / **имушти**, -а/-аја, -е/-еје акт. парт. през. од *имати*. слав. <имуший*> *који треба*. – Токмо како намѣреніе наше у овомъ наипаче залежитъ, что бы сваке собиратисе и издаватисе имуше матеріе, и книжный и некнижный, и каковагобыгодъ тко званія и понятія быо, разумѣти могао: тако постаратисе хоѣмемо мы онѣя сочиненія, коя ради сербскога коега читателя покажутсе по реченіямъ не вразумительны, по сербски управљати (ЗО 1768: 15–16); Мы на концу сваке шесте части постављати хоѣмемо реестръ достопамятнымъ вещамъ содержаватисе имушимъ у онѣма шестымъ частямъ (ЗО 1768: 15).

горјашчи, -а/-аја, -е/-еје акт. парт. през. од *горѣти*. слав. <горящий*> *који гори*; фиг. *жарки, вайрен, сѣрасѣвен* (о осећањима). – Да на оваковий начинъ люди цѣлый свѣтъ мирно проѣху [...] утруждени, нити дѣствителномъ завистію, или тайно горящимъ честолюбіемъ за веѣмъ станѣмъ и вещма упалѣни бываю (НЛ 1799: 6).

Извод 3. Приказ речничког чланка
за одреднице *имушчи* / *имушти* и *горјашчи*.

3.2.3. *Статус вишечланих лексичких јединица*. Иако се вишечлане лексичке јединице у општим речницима најчешће обрађују уз одговарајућу једночлану одредницу у виду израза, како број речничких чланака не би постао превелик, овај принцип није спроведен и приликом израде *Речника*. Немали број вишечланих спојева са именицом као управним чланом (углавном термина) којима је денотиран један појам, у *Речнику* је добио статус посебне одреднице у оквиру засебног лексикографског чланка. Наведену идеју, заступљену у теоријској лексикографији (в. ZGUSTA 1991: 271; 228; MIHALJEVIĆ 1998: 46), Т. Прћић аргумендује на следећи начин:

С обзиром на све што је до сада речено, питање њиховог уношења у опште и специјализоване речнике, једнојезичне и двојезичне, не би требало ни постављати, јер би даље свођење фразних именица на синтагме – одн. на домен граматике, коме није место у речнику – и њихово следствено лексиколошко заобилажење и лексикографско изостављање умногоме осиромашило будуће речнике и неоправдано умањило лексички фонд српског језика – не само квантитативно, него и квалитативно. Укратко, фразне именице требало би у речник уносити као самосталне одреднице и давати им пуну лексикографску обраду, која би, нарочито у погледу формалних својстава, била прилагођена њиховом хибридном статусу. Друга могућност, али само друга и само могућност, била би да се фразне именице унесе у речник као пододреднице, у склопу одреднице за примарни колокат, уз скраћену лексикографску обраду и с унакрсним упућивањем од одреднице за секундарни колокат, ради постизања бољег увида у целину споја (Прћић 2011: 63).

Сходно томе, све фразне именице овог типа добиле су, треба нагласити, своје место и у оквиру одговарајућих речничких чланака чија је одредница једна од компонената датог споја, уз ознаку *Изр.*, на пример:

жарки појас <жаркаго појаса (1783)> *жарки ѿойлојини ѿјас, ѿросѣор између два ѿврайника* ☉. – ...до жаркаго појаса (ЗО 1783: 219); Све реке жаркога појаса... (ПС-31 1804:47); Жарки појас лежи са обе стране равнителя међу повратним крузима и назива се жарким од великог сунчаног жара (ММ 1852: 9); Жарки појас (БМ 1864: 50); Осим та два жарка појаса има још четири друга, који се зову умерени и хладни појаси (ДП 1866: 8)

појас м <појаса (1783), пояси (1804, 1824); пояси (1832); поясъ (1845, 1848, 1854); поясева (1852); поясомъ (1853); појас (1864); појасу (ДП 1866)> 1. *климајски, ѿойлојини или субширински ѿјас Земље, који се разликују инѣнзиѣиѣом заїревања Сунчевих зрака; ѿойлојини ѿјас* ☉. – ...до жаркаго појаса (ЗО 1783: 219); Правно изнад ови појасева надлежећи предели неба зову се појаси небесни (ПС-31 1804:31); Предели у ладним појасима (ДТ 1832: 3); Управ падајући сунчани зраци на овај појас проузрокују врло велику жегу (МС 1845: 8); На ком, дакле, појасу ми живимо? (МС 1848: 7); На основу успоредни кругова и равнителя дели се цела Земља на 5 појасева (ММ 1852: 9); Немачка има све оне производе који роде под умереним појасом (ЈГ 1853: 32); ...под врућим појасом (АВ 1854: 2); Овај појас простира се... (БМ 1864: 50); ... велики део Азије, Африке и јужне Америке у том је појасу (ДП 1866: 7); ...два ладна појаса, која почињу од поларни линија па држе до земни тачака (АК 1867: 8);

Изр. врући ~ (1844, 1854); жарки ~ (1783, 1804, 1852, 1864, ДП 1866); Животински ~ (ЈБ 1866); јужни ~ (1852); јужни ~ ладни (1824); ладан ~ (ЈБ 1866); ладни ~ (1824, 1832, 1852, ЈБ 1866, АК 1867); ледени ~ (1804); ~ жарки (1804, 1824); ~ Земље (1804, 1845, 1848, 1861); ~ Земље жарки (1804); ~ Земље ледени северни (1804); ~ Земље топли (1804); ~ Земље хладни (1804); ~ земни (1804, 1824, 1825, 1844); ~ Земље ладни (1824); ~ ледени (1804); ~ ледени јужни (1804); ~ умерени (1804, 1824); ~ умерени јужни (1804); ~ умерени северни (1804); ~ хладни (1804); ~ хладни северни (1804); северни ~ ладни (1824); северноумерени ~ (1845); североладни ~ (1845); североумерени ~ (1845, 1848); топли ~ (1825, 1852, 1861, ЈБ 1866); умерен ~ (ЈБ 1866); умерени ~ (1824, 1825, 1845, 1852, 1853, 1861, 1864, ДП 1866, АК 1867); хладни ~ (1825, 1866 ДП);

жарки, -а, -о који је извор велике ѿойлојіе, веома ѿойао, врућ.

Изр. ~ појас (1783, 1804, 1852, 1864, ДП 1866).

Извод 4. Приказ речничког чланка
за одреднице *жарки ѿјас*, *ѿјас* и *жарки*.

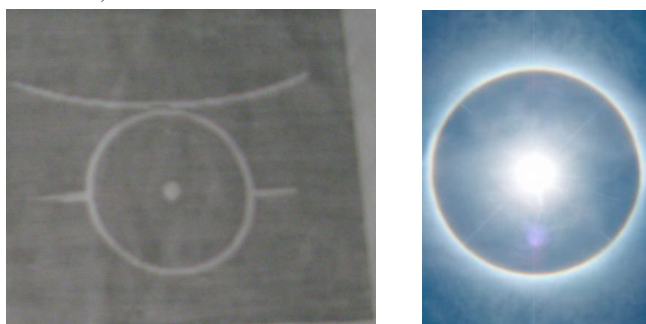
На овај начин, кориснику је омогућен увид у потенцијал лексичке спојивости одређене лексеме у равни ондашње терминологије.

3.2.4. *Графијски израз*. У оштрим заградама ортографског блока < > дата је регистрована форма обрађене лексеме у оригиналу, према хронолошком редоследу. На тај начин омогућени су како провера транскриптивног решења тако и увид у ортографске поступке којима су се служили аутори крајем 18. и током прве половине 19. века, а који кориснику филолошког профила може бити веома користан.

3.2.5. *Дефиниција*. Приликом означавања идентификације семантичке вредности одреднице у *Речнику* примењивани су уобичајени лексикографски поступ-

ци дефинисања: (1) описна (или перифрастична) дефиниција, (2) синонимска и/или (3) комбинована дефиниција⁶. Дефиниције су понекад праћене и илустрацијом денотираног појма. Реч је углавном о илустративним приказима термина који нису део савремене научне номенклатуре како би се у речник, поред лексикографске семасиолошке линије, покушао поставити и ономасиолошки модел, типичан за терминологију (в. RIGGS 2003: 329; НУРКА 2003: 363). На тај начин, повезивањем слике и речи читалац би могао уочити когнитивне механизме који су били активни приликом номинације појединих појмова дате области.

коло с хало од 22°, прстиен око Месеца или Сунца настјао као последица рефлексије и рефракције свейлосији. — О влажном времену често се виђа око Сунца, Месеца па и око сјајних стојећих звезда јасан прстен које се зове коло (ДЈ 1867: 56).

Хало Сунца (ДЈ 1867: 57)

http://www.sxc.hu/pic/m/r/ro/robink/227982_sun_with_rainbow_halo.jpg

Извод 5. Приказ речничког чланка за одредницу *коло*.

3.2.6. *Потврда*. Будући да је ексцерпција „vrijedna prije svega ili samo ako je određena leksička jedinica (riječ) navedena sa leksičkim kontekstom” (ZGUSTA 1991: 214), у речнику је иза дефиниције навођена потврда из корпуса, хронолошким редом, с подацима о извору (иницијали аутора, година и страна). На тај начин омогућено је праћење живота дате лексеме на хронолошкој оси — од најстарије потврде у корпусу до горње временске границе (в. MERKIN 2003: 90). Дужина лексикографског контекста варира од минималне реченичне структуре (код лексема високе семантичке прозирности) до дужих навода како би се из њега могло потврдити реконструисано значење обрађене лексеме.

3.2.7. *Синонимски низ*. Иако је примарна идеја била да се уз лексему која буде одабрана као основна на крају лексикографског чланка наведе листа свих регистрованих синонима из корпуса, што би будућим корисницима отворило врата ка низу различитих истраживања, од ове идеје се временом одустало бу-

дући да је понекад веома тешко утврдити степен синонимичности међу два лексема или појединим семантичким реализацијама полисемичних форми.

4. Закључна разматрања

Речник славеносрпској језика представља један од приоритетних задатака домаће лексикографије. Његовом израдом употпунила би се слика о богатој ризници речи које су живе међу Србима 18. и 19. века — како у свакодневной комуникацији тако и у одређеним доменима високе културе, науке, администрације и публицистике. Семантички често непроходан, графички нетранспарентан, славеносрпски језик са својом богатом лексичком заоставштином може добити пуну ревалоризацију тек ако буде у довољној мери приступачан и ширем кругу читалаца. Због тога је и приликом конципирања структуре речника овог језика у сталном фокусу био будући корисник — како онај чије је најуже поље интересовања историја језика тако и представник најширег круга заинтересованих лаика.

Литература

- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора (2018). Речник славеносрпског језика – једнојезични или вишејезични речник?. *Научни састјанак слависта у Вукове дане*, 47(1), 241–250.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г. (2019а). Језик докумената Архива манастира Савине (18. век). У: Ј. Стојановић (ур.), *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас: зборник радова са Другој међународној научној скупи одржаној у Подгорици 26–28. маја 2017. године* (стр. 515–526). Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Нови Сад: Матица српска; Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора (2019б). Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина 18. века). *Језичке јединице српској језика у систему и контексту. Научни састјанак слависта у Вукове дане*, 48(1), 89–101.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора (2021). Језик Тефтера Хаџи Гавра (1684–1751). У: Зорица Никитовић (ур.), *Српско њисано наслеђе и историја средњовековне Босне, Хума и Травунице* (стр. 379–398). Бања Лука – Источно Сарајево: Филолошки факултет – Филозофски факултет.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г. (2022). Језик рачунског дневника храма светих апостола Петра и Павла у Араду (1728–1752) – фонолошке особине. *Јужнословенски филолоџ*, LXXVIII(2), 287–302.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г., Нинковић, Ненад Ђ. (2020). Пословноправна преписка српских капетана из Јужне Угарске (Национални архив у Сегедину, 1727–1746). *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*, LXVIII(2), 455–482.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (2014). Дефинисање у српској лексикографији. У: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)* (стр. 131–139). Београд: Филолошки факултет.
- ГРИЦКАТ, Ирена (1987). Још нека питања у вези са славеносрпском епохом. *Јужнословенски филолоџ*, XLIII, 111–135.

⁶ Више о наведеним типовима дефиниција в. у ŠIPKA (1998: 143); BÉJOINT (2000: 198); LANDAU (2004: 8; 153); ДРАГИЋЕВИЋ (2007: 31); SVENSÉN (2009: 7; 14; 253–276); ГОРТАН-ПРЕМК (2014: 131).

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2007). *Лексиколоија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- ЖИВКОВИЋ, Драгиша (1994). *Европски оквири српске књижевности*. Београд: Просвета.
- ИВАНИЋ, Душан (2018). Функција књижевног дјела у препородном добу српске културе. У: Бошко Сувајић (ур.), *Српска славистика, колективна монографија*. Том 2. Књижевност, култура, фолклор, питања славистике (стр. 139–146). Београд: Савез славистичких друштава Србије.
- ИВИЋ, Павле (1990). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни састај слависта у Вукове дане*, 19(2), 5–14.
- ИВИЋ, Павле (1998). *Прејед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (1969). Однос између домаћих и рускословенских елемената у књижевном језику код Срба пре његове Вуковске стандардизације. *Зборник за филологију и лингвистику*, XII, 43–53.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (1989а). *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (1989б). Славеносрпски језик у предвуковској и вуковској еписи. У: Динко Давидов (ур.), *Манасић Шинишаовац* (стр. 139–144). Београд: САНУ, Посебна издања, 38.
- ПАВИЋ, Милорад (1983). *Рађање нове српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ПАВИЋ, Милорад (1985). *Историја, сјалеж и сјил*. Нови Сад: Матица српска.
- ПАВИЋ, Милорад (1991). *Историја српске књижевности*. 3. *Класицизам*. Београд: Научна књига.
- ПРЊИЋ, Твртко (2011). И синтагме и речи: фразне именице у српском језику. У: Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.), *Лексиколоија, ономастика, синтакса*. *Зборник у часи Гордани Вуковић* (стр. 59–70). Нови Сад: Филозофски факултет.
- СТЕФАНОВИЋ, Мирјана Д. (2009). *Лексикон српског просветиољства*. Београд: Службени гласник.
- СУБОТИЋ, Љиљана (2004). Из историје књижевног језика: „питање језика”. У: Љиљана Суботић, Вера Васић, Слободан Павловић (ур.), *Предавања из историје језика*. *Лингвистичке свеске 4* (стр. 145–191). Нови Сад: Филозофски факултет.
- СУБОТИЋ, Љиљана (2008). Речник славеносрпских текстова – историјски и/или синхронизирани речник. У: Бранислав Остојић, Живојин Станојчић, Радојица Јовићевић, Божо Ћорић, Ненад Вуковић (ур.), *Седми лингвистички скуп „Бошковићеве дани”* (стр. 63–71). Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. (2004). *Сјудије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- УНБЕГАУН, Борис (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Орфелин – Матица српска.

*

- BÉJOINT, Henri (2000). *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- HARTMANN, R.R.K. (2005). Pure or hybrid? The development of the mixed dictionary genres. *Facta universitatis. Linguistics and literature*, 3(2), 193–209.
- HAUSMANN, Franz Joseph, WIEGAND, Herbert E. (2003). In: R.R.K. Hartmann (ed.), Component parts and structures of general monolingual dictionaries: a survey. *Lexicography. Critical concepts*. III (pp. 207–254). London – New York: Routledge.
- HUPKA, Werner (2003). How pictorial illustrations interact with verbal information in the dictionary entry: A case study. In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Lexicography. Critical concepts*. III (pp. 363–390). London – New York: Routledge.
- LANDAU, Sidney (2003). Dictionary making. In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Lexicography. Critical concepts*. I. (pp. 83–96). London – New York: Routledge.
- MERKIN, Reuven (2003). Historical dictionaries. In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Lexicography. Critical concepts*. III (pp. 90–100). London – New York: Routledge.
- MIHALJEVIĆ, Milica (1998). *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- RIGGS, Fred W. (2003). Terminology and lexicography: their complementarity. In: R.R.K. Hartmann (ed.), *Lexicography. Critical concepts*. III (pp. 328–350). London – New York: Routledge.
- SVENSÉN, Bo (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠIPKA, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- ZGUSTA, Ladislav (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Лексикографски извор

- ОС: БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора, ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена, МИЛАНОВИЋ, Александар (прир.) (2017). *Речник славеносрпског језика*. Огледна свеска. Нови Сад: Матица српска.

Isidora Bjelaković

The Structure of the Slavo-Serbian Dictionary (with a Focus on the Profile of the Future User)

(Summary)

The Slavo-Serbian language — as the Serbian literary language of the second half of the 18th and the first half of the 19th century — represents an extraordinarily important stage in the development of the literary language of the Serbs. Compiling a dictionary of this literary language would fill the gap in the description of another domain in the development of the lexicon of Serbian literary languages in the pre-standard period and, in that sense, it represents one of the national priorities. Given that *Dictionary of the Slavo-Serbian Language* is intended for both a wider cultural public and a narrow scientific circle interested not only in issues of historical lexicology, derivatology, syntax and semantics of the Serbian (literary) language, but also in the history of literature and history, the paper discusses the connection between lexicographic processing in the *Dictionary* and the profile of the potential user. Semantically often impassable, graphically non-transparent, the Slavonic-Serbian language with its rich lexical heritage can receive its full revaluation only if it is sufficiently accessible to a wider circle of readers. That is why, even when conceiving the structure of the dictionary of this language, the future user was in constant focus — both the one whose narrowest field of interest is language history and the representative of the widest circle of interested laymen.